

KP: Hogy ment a munka később Nádassal?

IK: Kitűnően. Legutóbbi két regénye, a *Párhuzamos történetek* és a *Világló részletek* kivételével tulajdonképpen minden német könyvét én gondoztam az *Emlékiratok könyve* óta. A Rowohlt Berlin alkalmazottjaként csak 1993-ig dolgoztam, utána megint szabad munkatárs lettem. Nem volt nekem való egy ilyen konszernben dolgozni... Viszont mind Péter, mind Imre különös hangsúlyt fektetett arra, hogy továbbra is én gondozzam a könyveket. Ezt még a szerződéseikbe is belevetették. Így maradtam a lektoruk, még Péter rövid, a Berlin Kiadóhoz tett kirándulása és Imre Suhrkampnál való kalandozása alatt is.

KP: A Rowohlt Berlinnél nem csak Magyarorszáért, hanem egész Kelet-Európáért felelt, ugye?

IK: Kiadtam cseh és orosz irodalmat, meg néhány lengyel könyvet is.

KP: Sikerült hasonlóan intenzív kapcsolatokat kiépítenie más kelet-európai szerzőkkel is?

IK: Nem, akkoriban ezekben az országokban nem is létezett ilyen kaliberű irodalom. Azóta viszont Katharina Raabe, aki engem követett a Rowohlt Berlinnél, most pedig a Suhrkampnál a kelet-európai irodalom reszortfelelőse, nagyszerű felfedezéseket tett ezekben az országokban is. Az én időmben viszont valóban egyedülálló volt a magyar színvonal.

KP: Foglalkozott más magyar írókkal is?

IK: Lektorként nem, nem is bírtam volna, hiszen elég munkát adott nekem az én két nehézsúlyú magyar szerzőm.

KP: Feltételezem, hogy kint volt az 1999-es Frankfurti Könyvásáron.

IK: Persze.

KP: Ott aztán igazán felfutott a magyar irodalom. Vagy ez csak Magyarországról látszik így?

IK: Azt hiszem, igen. Természetesen mindent megtettünk, erre az eseményre készítettük elő a Kertész- és Nadas-összkiadásokat zsebkönyv formátumban. De nem igazán gondolom, hogy ezek az országokra szabott könyvvásárok ténylegesen fenntartható hatást gyakorolnak, és döntő mértékben képesek változtatni egy már kialakult képen.

KP: Jöjjenek az utolsó kérdések. Dolgozott valaha együtt Svetlana Geierrel, az orosz fordítóval?

IK: Természetesen.

KP: Ő egyszer úgy fogalmazott, van neki öt elefántja. Az öt legfontosabb Dosztojevszkij-fordítása. Mely könyvek az Ön elefántjai?

IK: Csak Nádastól és Kertésztől összejön öt kiemelkedően fontos könyv: az *Emlékiratok*, a *Sorstalanság*, a *Kaddis*, a *Gályanapló*, a *Kudarc*...

KP: Tervezi, hogy mostanában Magyarországra látogat?

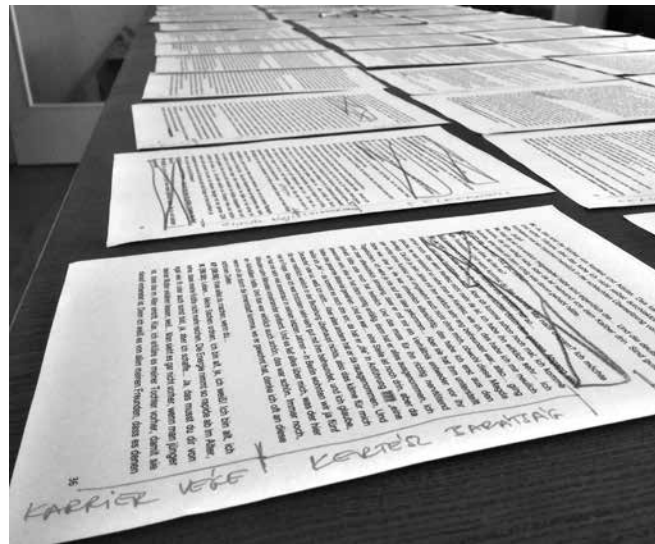
IK: Jelenleg nem tervezem. Nehezemre is esne most, hogy Imre nincs többé.

KP: Gondolkodott már azon, meddig folytatja...

IK: ...igen, és már látom a végét.

KP: Komolyan?

IK: Komolyan. Valószínűleg már csak Barbara Honigmann műveit fogom gondozni, ő lesz az utolsó szerzőm. Érdekes író, anyai ágon szintén magyar háttérrel. Még Kelet-Berlinből ismerem, a szülei költöztek oda a második világháború után angol emigrációjukból. Meggyőződéses kommunisták voltak, Németországban akarták építeni a szocializmust. Barbara szép, nem túl terjedelmes könyveket ír érdekes családtörténetéről, saját visszatalálásáról a zsidósághoz, 1985-ös áttelepüléséről az NDK-ból Straßburgba. Én fedeztem fel őt, és a legelső oldaltól kezdve én gondoztam a könyveit. Majdhogynem együtt alkotunk.

Az interjú szerkesztés közben.

KP: És mihez kezd az idejével, ha majd...

IK: ...élek. Olvasok. Rendezgetem a dolgaimat. Látom magamon, Imrén is láttam, hogy milyen gyorsan apadnak az életerők. Az enyémeik már nem elegendők az olyan intenzív munkához, mint amilyen a magyarból fordított szövegek szerkesztése. Ezt már meghagyom másoknak.

Az interjút készítette és fordította Kelemen Pál.

HERMANN Veronika

Ki beszél, amikor én szólok hozzád?

(Zsadányi Edit: *Bazsali, rezedá, kisasszonycipő: Kulturális másság feminista kritikai értelmezésben*, Balassi, 2017)

Zsadányi Edit első látásra kicsit obskúrus, viszont dallamos *Bazsali, rezedá, kisasszonycipő: Kulturális másság feminista kritikai értelmezésben* című kötete logikus folytatása a kutatói életmű eddigi darabjainak. A Balassi Kiadó gondozásában 2017-ben megjelent, de idén bemutatott tanulmánykötetben hat, egymáshoz lazán, leginkább szemléletben kapcsolódó dolgozatot olvashatunk. A kötet bevezetőjéből is kiderül, hogy az első három inkább a modern magyar irodalom elfelejtett, vagy a kánonba be nem került darabjaival — például Lesznai Anna, Földes Jolán, Kosáryné Réz Lola, Szenes Piroska — munkáival foglalkozik, a második három pedig a feminista kritika és a korporeális narratológia eredményeit alkalmazva olvas újra olyan prominens munkákat, mint például Kertész Imre *Sorstalansága*, Polcz Elaine *Asszony a frontonja*, Németh Gábor *Zsidó vagy?* című regénye vagy Borbély Szilárd *A testhez* című kötetének bizonyos darabjai.

A cím végül elég gyorsan, már a 28. oldalon értelmet nyer: virágneveket takar, amelyek a modernitásban — az ipari forradalom nyomán megváltozott társadalmi berendezkedéstől nem függetlenül — kialakuló, új típusú női szubjektivitás alakzataiként is olvashatók. Bár az idézet a *Színek és évekből* van, ez a logikai sor a legmarkánsabbban a nyitó tanulmány (*A női szubjektivitás alakzatai Kaffka Margit, Ritoók Emma, Földes Jolán és Lesznai Anna műveiben*) Lesznai Anna verseit és hímezéseit összevető alfejezetében van jelen. A komparatív elemzés azt állítja, hogy ez a szimbolika és metódus (a hímezés mint folyamat maga is) egyfajta női írást hoz létre. Ez megfelel a Jacques Derrida által a *Grammatológiában* bevezetett írásfogalomnak — idézi fel a tanulmány — amely a beíródás sajátos tapasztalatként való tételezésével felszámolja a logocentrikus írás férfi–női binaritását. Ugyanebben a bevezetésben, a francia után az amerikai dekonstrukció egyik programszövegét, Paul de Man *Az önéletrajz mint arcrongálás* című dolgozatát idézve Zsadányi amellel érvel, hogy a kert-metaphorika hímezésekben és versekben való együttes, létértelmezőnek és szubverzívnek egyszerre tekintett praxisa úgy hoz

Zsadányi Edit

„Bazsali, rezedá meg kisasszonycipő”

Kulturális másság
feminista kritikai értelmezésben

BALASSI KIADÓ

létre önéletrajzot, hogy nem az élőnek, hanem az élettelennek ad hangot, a de Man-i *prosopopeia* működésével ellentétben azonban a hang mellé nem ad arcot, ezzel pedig dehumanizálja az elbeszélő szubjektumot. Az alábbiakban azonban nem a tanulmányok tartalmát szeretném ismertetni, hanem ehelyett kiemelnék néhány olyan, a kötet egészére, legalábbis a legtöbb darabra vonatkozatható koncepcionális és értelmezési stratégiát, amelyek miatt ezek a szövegek joggal rendeződhetnek kötetnyi egységbe.

A *Bevezetésben* is olvasható, hogy a könyvben szereplő — korábban önállóan is megjelenő — tanulmányok közös hívószava a *hozzájárulás* fogalma, amely ebben az értelmezésben egyrészt „a női szerzők hozzájárulását a modern és posztmodern magyar irodalomhoz, másrészt a feminista kritikai gondolkodásmód hozzájárulását az irodalomtudományos gondolkodásmódhoz” (3) jelenti. Izgalmas végiggondolni, hogyan egészíti ki (vagy fordítja inverzbe) a hozzájárulás fogalma Zsadányi Edit 2002-es, *A csend retorikái* című könyvét, amelynek koncepciója az elhallgatás-alakzatok vizsgálatán alapult. A kihagyásalakzatok elemzése

megmutatja, hogy mi a hallgatás és az elnyomás szerepe a nőiség konstrukciójában, ahogyan azt is, melyek azok a narratológiai értelemben negatívnak értelmezhető figurák, amelyek az olvasót mégis jelentésadásra készítik. Az árulkodó hiány után most a hozzájárulásról olvashatunk, elsősorban esztétikum és politikum kettőssége, dialektikája mentén. Miközben a szerző a feminista narratológia (nevezzük így Susan S. Lanser után) módszertánával szoros szövegolvasást hajt végre, egyfajta társadalomtörténeti kontextust is ad a szövegeknek. Mivel alapvetően a politikum integrálására és a kánon újragondolására törekszik, a feminista kritika nyilván nem dolgozik soha pusztán az irodalmi alkotások esztétikai fogalmával, hanem hangsúlyozza azok társadalmi és mediális jellegét. Az itt elemzett szövegek — és ezáltal természetesen az őket elemző szövegek — fő téje nemcsak a kánonra, hanem a hétköznapi kultúrára kiható paradox folyamatok bemutatása, és annak vizsgálata, hogy a kulturálisan kódolt társadalmi szerepek hogyan tükröződnek irodalmi szövegekben, s ezek cserébe hogyan tükröztetik vissza a bennük implikálódó társadalmi és politikai struktúrákat.

Bár szó szerint talán egyik tanulmányban sem szerepel, mégis az egyik legfőbb kérdés, hogy mit kezd az olvasó a privilégiumok irodalmi szövegekben megképződő rendszerével, amelyek működés módja nemcsak a tudomány, hanem a mindennapi élet és a populáris kultúra diskurzusaiban is tetten érhető. Zsadányi több tanulmányban idézi Judith Butler ismert elképzelését a *Jelentős testek* című monográfiából, amely szerint a kánon (tágon értett) terét nem csak bővíteni kell, hanem alapjaiban szükségessé megváltoztatni ahhoz, hogy a narratív struktúrákban megfogalmazódó különféle identitás-konstrukciók teljes jogú tagjai lehessenek. A hangadás és az arcadás egyben láthatóságot is jelent a korábban marginális helyzetben lévő szubjektumok számára, az identitáspolitikák erőszakosságát pedig fölválthatja az identitásbeszéd választhatósága. A privilégiumok rendszerszintű működésének megértése egyben annak felismerése, hogy a kánon saját politikumában is esendő képződmény, a centralizált és decentralizált szubjektumok küzdelme pedig nem egy társadalomelméleti sci-fi bizarr jelenete, hanem mindennapi életünk és kulturális fogyasztási szokásaink rövgalósága. A kiszolgáltatottakkal való szolidaritás ebben a könyvben nemcsak egy attitűd, hanem morális parancs is.

A *Bazsali, rezeda, kisasszonycipő* egyszerre próbálja meg bemutatni az irodalom és a mindenkori társadalmi valóság törékeny viszonyát, ugyanakkor alkalmazza a reprezentáció politikájának elméleti olvasásmódjait. Leginkább Michel Foucault, Judith Butler, Mieke Bal, Jacques Derrida és Gayatri Spivak munkái jelentik a háttér, amely felől a kötet irodalmi szövegekhez közelít, és ez egyrészt egyfajta elméleti következetességet, másrészt gyakran önisméltést eredményez. Ez utóbbi veszélye a tanulmányok szerkezete miatt is fennáll: a szoros szövegelemzések előtt minden esetben van egy elméleti bevezető, amelyben gyakran nagyon hasonló utalások vannak. Ilyenek például a már említett centralizált és decentralizált szubjektumelméletek, vagy

éppen Spivak alárendelt-fogalma, amely — nem feltétlenül indokolatlanul, de mégis ismétlődésként — megjelenik a második, az ötödik és a hatodik fejezetben is: igen hasonló módon, egymástól különböző témájú tanulmányokban.

Az ismétlés az elsődleges szövegek szintjén is jellemző, itt azonban már kevésbé tűnik öncélúnak, inkább alátámasztja az első tanulmány azon állítását, hogy az iteratív retorika, a halmozás, a felsorolás és az ismétlés olyan narratív struktúrákat eredményeznek, amelyek sajátosan női sorsokkal hozhatók összefüggésbe. Vagyis a kötet tanulmányai témaválasztásukkal is megerősítik a kötet retorikai állításait. Jó példa erre Földes Jolán *A halászó macska uccája* című regénye, amely a kötet több tanulmányában is elemzés tárgyává válik. Ez a regény hiába a 20. század eleji magyar irodalom izgalmas teljesítménye, az irodalomtörténet-írás és a közönség számára egyaránt olvasatlan marad. A regény az 1920-as években Párizsba emigráló Barabás-család sorsát meséli el, és ez a témaválasztás nemcsak a korabeli, de a jelenlegi társadalmi kontextusra is lehet reflexió.

A talajvesztettség mint az elbeszéléstechnika számára kihívást jelentő sorskérdés nemcsak ebben a kötetben, hanem Zsadányi Edit más munkáiban is meghatározó. Az idegenség és kiszorítottság alakzatai, az emigráció kulturális stratégiái, megőrzés és felejtés ellentéte, a beszélő neveken és beszédaktusokon keresztül létrejövő cselekedetek, a marginális identitások önmaguk elbeszélhetőségéért folytatott küzdelme mind jelen vannak ebben a kötetben, és ki is jelölik az értelmezés határait. A reprezentáció, a szolidaritás és a hozzájárulás kérdései mellett Zsadányi érdeklődésének középpontjában az egyéni választás és a sors kapcsolatának elbeszélhetősége áll, vagyis az, hogy a történelem hogyan formálja az egyes emberi életekhez kapcsolódó narratív struktúrákat. Az irodalomtudományban az identitás általában a kollektív identitás fogalmát jelenti, ezekben a szövegekben azonban hozzájuk rendelődik az egyéni identitás történetiségének kérdése is. A *prózai valóság prózája* című harmadik tanulmány *A halászó macska uccája* mellett Jhumpa Lahiri *Beceneve Gogol* című regényét elemzi, amelyben a saját (indiai-amerikai) kultúrától teljesen különböző, orosz Gogol keresztnév a kulturális idegenség jelölője. Zsadányi emellett érvel, hogy az identitásváltásban élők léttapasztalata egyfajta folyamatos, derridai értelemben vett el-különböződés, hiszen amint az egyik üres hely betöltődne, a jelentés máris elmozdul egy új tartomány felé. Azt, hogy ez narratív vagy kulturális szinten teremt ürességet, az olvasó maga döntheti el, mindenesetre feltűnő, hogy a narratív megoldások mit emelnek ki és mit mutatnak meg az átlagosnál rosszabb életek elbeszéléseiből. A szenvedő, magányos hősök küzdelmei mellett ez jelenik meg nyilvános és privát, normalitás és kirekesztés dinamikáiban is.

A modernitás és a kialakuló új szubjektumpozíciók kapcsolatának bemutatása mellett fontos szerepet kap a kötetben a test irodalmi tapasztalata is. A fogyatékoság, öregség, betegség testi tapasztalatai nemcsak a *Vérző sebek és „vérző sebek”*: *Az abjekt mint testbeszéd* Kertész Imre Sorstalanság és Polcz Elaine Asszony

a fronton *című művében* című hatodik tanulmányban, de például a negyedik, Barnás Ferenc *Élősködő* című regényét elemző szövegben (*Test az írásban, írás a testben*) is fontos szerepet játszanak. Julia Kristeva abjekt-fogalma mellett a *Sorstalanság* és az *Asszony a fronton* elemzésében is megjelenik az engedelmes testek elhíresült koncepciója, a korporeális narratológia, a szubverzív test-írás, illetve a Michel Foucault, majd utána Mike Featherstone nyomán kialakuló, a fogyasztói kultúra és a posztmodern társadalmi gyakorlatok hatalmi természetét hangsúlyozó szemlélet, amely egyben azt is mondja, hogy ezen rendszerek logikája a patriarchális struktúra modelljét követi. Ebből következik, hogy az elemzett szövegek kapcsán a szolidaritás hiányának természetességén kívül annak felismeréséről is szó esik, hogy a test határainak felszámolása gyakran a szöveg határainak elmosódásával jár. Alapvetésnek tételezi a könyv biológiai és kulturális test kettősségét, hiszen a hivatkozott elméletek szinte mindegyikében a test nemcsak anatómiai létező, hanem olyan felület, amelyre a kultúra és a társadalom az adott korszak kulturális normativitását bevésni próbálja. A kötet megformáltságának szempontjából a test kettősségét talán érdemes lett volna — akár Susan Bordo „kikristályosodás” fogalmát is segítségül hívva — összekötni a női írás koncepciójával és általában a dekonstrukció írás-fogalmával, hiszen a testírás-elméletek voltaképpen azokat gondolják tovább, a testet a szöveghez hasonlóan olvashatónak tételezve. A saját biologikum határainak feltérképezése olyan viszonyrendszer mutat, amelyben nemcsak a saját identitáshoz, hanem a szabadsághoz való viszony is kódolva van. „A szabadság lehetőségét konokul kereső elemző számára e művek testközeli elemzéséből az a szomorú belátás adódik, hogy csak a test a határa a diktatúrának” (138) — olvasható ez a tudományos munkához mérten szinte vallomásos sor a kötet zárótanulmányában.

A *Bazsali, rezeda, kisasszonycipő* változatos példákon keresztül közelít a szolidaritás irodalmi modelljeihez: nemcsak a nőiséghez kapcsolódó tapasztalatokat, hanem általában az alávetett nézőpontokat elemzi a feminista kritika eszköztárával. Az irodalmi kánon és az intézményrendszerek mellett az identitás-konstrukciók kapcsán is firtatja, hogy vajon szélesíteni kell a meglévő kategóriákat, vagy éppen ellenkezőleg, meg kell szüntetni azokat, hogy új rendszert alkotva teremtünk meg a mássághoz és önmagasághoz való jogot. Judith Butler egyebek mellett az *Esetleges alapok* című tanulmányban feltett klasszikus kérdése nemcsak a feminista kritika, hanem a feminista narratológia alapja is: ki beszél akkor, amikor én szólok hozzád? Ez nemcsak az elbeszélő, hanem az értelmezői és befogadói oldalra is vonatkozik, így hozva létre egy, a szövegekéhez hasonló diskurzív struktúrát. Zsadányi Edit könyve nem konkrét válaszokat ad erre a kérdésre, hanem azt mutatja meg, hogy nem lehet elégszer feltenni.

BALOGH Gergő

Kritika egy kritikai kiadásról

(József Attila összes tanulmánya és cikke. 1930–1937. Kritikai kiadás, szerk.: Tverdota György – Veres András, József Attila Társaság – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018)

Már pusztán az is jelezheti a Szabolcsi Miklós által sajtó alá rendezett és jegyzetekkel ellátott 1958-as, József Attila értekező prózai írásait magában foglaló kritikai kiadás¹ tudománytörténeti jelentőségét, hogy annak a később érkezők általi — az időközben napvilágot látott filológiai eredmények perspektívájából nélkülözhetetlenné vált — felülvizsgálata és kibővítése csak több évtizedes távlatban válhatott lehetővé, és nem egyszerre, hanem csupán két lépésben történhetett meg. 1995-ben, a költő 1923 és 1930 között írt tanulmányai és cikkei láttak napvilágot,² ezeket követi most az 1930 és 1937 között keletkezett szövegek kritikai kiadása. Mind a két kiadás osztozik a Szabolcsi-féle közlési elvek megtartásában, ennyiben pedig örökösöknek tekinthetők: akárcsak az 1958-as, mind az 1995-ös, mind pedig a 2018-as kiadás *editio maior* (vagyis a pusztán szövegkritikán túl feladatának tartja a közölt szövegek egy tágabb összefüggésrendszerben való elhelyezését, történeti kontextualizálását).

Amíg az 1995-ös kiadásban a szövegekhez tartozó, vonatkozó háttér-információkhoz, kontextusokhoz stb. való hozzáférést némiképp kényelmetlenné teszi az, hogy a magyarázatok külön-külön kötetben kapnak helyet, a *József Attila összes tanulmánya és cikke. 1930–1937* című kritikai kiadásban azok ennél szerencsésebb módon közvetlenül a közölt írások után helyezkednek el, sőt a filológiai szempontból bonyolultabb szövegcsoportok esetében előzetes megjegyzések is segítik az olvasói tájékozódást (*Irodalom és szocializmus, Hegel – Freud – Marx*). A kritikai kiadás közléseinek alapszerkezete az alábbi sémát követi: József Attila értekezése

¹ JÓZSEF Attila: *Összes művei. III. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*, s. a. r.: SZABOLCSI Miklós, Akadémiai, Budapest, 1958.

² JÓZSEF Attila: *Tanulmányok és cikkek. I–II.*, s. a. r. HORVÁTH Iván – TVERDOTA György, Osiris, Budapest, 1995.